

ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЇ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Здійснено теоретичний аналіз розуміння змісту, сутності та чинників адаптації у різних підходах. Окреслено основні види адаптації. Встановлено сутнісні характеристики сучасного розуміння феномена адаптації.

Ключові слова: адаптація, підходи до дослідження адаптації, сутність, зміст, рівні, види адаптації.

Постановка проблеми. Сучасний рівень науки постійно змінюється, підвищується. Так, щороку з'являються нові дослідження, що зумовлено необхідністю постійного прогресу суспільства. Не залишилась осторонь й психологія, що доволі швидкими темпами розвивається. Психологія вирізняється тим, що фактично стосується всіх сфер людського буття. Її називають наукою XXI століття.

Серед питань, які досліджує психологія, на особливу увагу заслуговує проблема адаптації, суть якої полягає у визначенні успішності, надійності, стабільності людини у різних сферах її діяльності. Вивчаючи літературні джерела з проблеми психологічної адаптації, ми помітили неузгодженість понять у цій галузі, що ускладнює здійснення досліджень і подальший розвиток теорії. У зв'язку з цим виникає необхідність чіткого аналізу місця та ролі основних категорій поняттєвого апарату теорії психологічної адаптації.

Стан дослідження. Вивченню адаптації присвячено незліченну кількість досліджень і теоретичного (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтєв, Г. О. Балл, Ж. Піаже, Г. Сельє, О. Ф. Лазурський, С. Л. Рубінштейн та ін.), й практичного спрямування (В. А. Енгельгард, М. Г. Кджанян, Б. Д. Паригін, Л. Г. Почебут, В. А. Чикер та ін.).

За останні 10–15 років здійснено низку досліджень, що поглибили, розширили та дещо урізноманітнили знання з цього питання. Економіко-соціальні аспекти адаптації вивчали: Н. І. Татарнікова, Н. В. Рябцева, О. М. Бондаренко, А. С. Саєнко, С. Ф. Зражевський, А. В. Камбур, питання адаптації до навчально-виховного процесу і учнів (студентів), і вчителів (педагогів) у різних її аспектах дослідили Т. А. Кухарчук, Б. А. Рудов, М. Г. Горліченко, Ю. О. Бохонкова, С. М. Хатунцева, С. М. Кулик, Л. П. Хахула, І. І. Бойко, В. А. Скрипник, І. І. Бондаренко, В. М. Павлушенко та багато інших. Крім того, є низка досліджень особливостей адаптації у діяльності в особливих умовах (Н. А. Агаєв, В. М. Невмержицький, І. В. Каськов, В. Д. Кислий,

О. Р. Охременко), адаптації особистості після відбуття покарання у місцях позбавлення волі (Б. М. Телефанко, В. В. Проскура). Також питаннями адаптації працівників до умов професійної діяльності цікавились Ву Тхієу Занг, А. А. Согорін, В. В. Шкурко. У цих напрямках використовувалися різні тлумачення поняття «адаптація».

З огляду на різноманітність підходів до вивчення адаптації, є необхідність періодичного аналізу її сутності та змісту як категорії психологічної науки, що дасть змогу зрозуміти сучасний стан дослідження питання, його особливості та визначити шляхи подальшого розвитку. Також заслуговує на увагу проблема занадто широкого тлумачення явища адаптації.

Тому **метою** цього наукового пошуку є здійснення теоретичного аналізу нових тлумачень сутності та змісту поняття «адаптація» у різних підходах відповідно до суспільної дійсності.

Виклад основних положень. Адаптація є однією з найважливіших наукових проблем. Це підтверджує те, що ще 1865 року вперше постало в науковому світі питання щодо адаптації. Так, тоді Г. Ауберт увів термін «адаптація», який розпочав використовуватися у літературі. Спочатку під адаптацією розуміли зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуттів до діючих подразників [15, с. 45]. Вказане свідчить про те, що до зародження наукової психології, питання про актуальність адаптації вивчали провідні фізіологи того часу. Й не дивно, що внаслідок майже 150-річної історії дослідження вказане питання набуло широкого й ґрунтовного вивчення.

Більшість дослідників адаптації погоджуються з тим, що адаптація – це доволі складний феномен. Так, адаптацію у широкому значенні трактують:

- як процес пристосування індивідуальних та особистісних якостей до життя та діяльності людини в умовах, що змінюються;
- як активну взаємодію особистості та середовища залежно від ступеня її активності;
- як перетворення середовища згідно з потребами, цінностями й ідеалами особистості, або як переваги залежності особистості від середовища;
- як зміни, що супроводжують на рівні психічної регуляції, становлення (та відновлення), збереження динамічної рівноваги у системі «суб'єкт праці – професійне середовище» [8; 12; 14].

Одночасно широта досліджень набула такого розмаху, що сформувалися принципово різні підходи до вивчення цього питання. Так, останні теоретичні дослідження вказують на значну розбіжність у поглядах щодо виокремлення наукових підходів. Тому існує необхідність короткого узагальнення останніх теоретичних досліджень.

С. М. Кулик, яка здійснила аналіз підходів дослідження адаптації, вирізняє такі основні підходи: *біофізіологічний, психологічний, інформаційно-комунікативний* [7, с. 98]. Ці напрями представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ АДАПТАЦІЇ

№ з/п	Напрями та підходи у вивченні адаптації	Суть підходу	Вид адаптації, що досліджується
1	Біолого-фізіологічний підхід	Пристосування та активне підтримання необхідного рівня відповідності будови організму до внутрішніх та зовнішніх змін, що виникають під впливом середовища біологічних, хімічних, екологічних, фізіологічних (температурі, атмосферному тиску, освітленню, та ін.) факторів.	біологічна, фізіологічна, анатомічна, медичинська, екологічна, ергономічна
2	Психологічний підхід	Формування індивідуального стилю діяльності. Діалектична єдність діяльнісних і соціально-психологічних відношень суб'єктів адаптації і соціального середовища. Входження людини у систему внутрішньо-групових відносин і пристосування до них. Вироблення зразків мислення й поведінки, які відображають систему цінностей і норм конкретного виробничого колективу. Придбання, закріплення й розвиток умінь і навичок міжособистісного спілкування у такому колективі.	психологічна, соціальна, соціально-психологічна, особистісна, професійна
3	Інформаційно-комунікативний підхід	Зміна структури або функції системи та керуючих впливів на основі одержаних даних і поточної інформації з метою досягнення оптимального стану при недостатній апріорної інформації або змінених умовах діяльності. Пошук, сприйняття й переробка інформації у контактах.	взаємна адаптація психосемантичних систем

Підхід В. Д. Кислого дуже схожий з позицією О. О. Теличкіна, який розрізняє три основні напрями дослідження проблеми адаптації,

кожен із яких лежить в області психофізіології. Він вирізняє: а) клініко-психологічні дослідження стресу (адаптація вивчається поза контекстом конкретної предметної діяльності); б) вивчення реакцій конкретних органів та психічних процесів на робоче навантаження або на несприятливі умови діяльності (шум, гіпоксія, тиск); в) комплексне вивчення психічного і фізіологічного стану індивіда в процесі адаптації [6, с. 45].

О. М. Галус у своїй докторській дисертації виокремив такі підходи у поясненні (дослідженні) механізмів адаптації:

– *організмоцентричний*, де одиницею еволюції є окремий індивід, а відбору відводиться незначна роль, еволюційний розвиток зовсім заперечувався. Ця концепція еволюції породила помилкові уявлення про перебіг філогенетичних адаптацій, що відбувається шляхом функціонального пристосування або в результаті психічних реакцій індивідів і цілеспрямованості еволюційного процесу загалом;

– *популяційноцентричний* (популяція розглядалася як система взаємопов'язаних індивідів, де вирішальну роль виконує обмін генетичною інформацією між індивідами і внутріпопуляційний добір). Необхідно вказати, що саме генетична інформація забезпечує адаптацію наступних поколінь, яка набута їх пращурами;

– *біоцентричний*. Його сутністю (змістом) є здатність біосистеми до саморегулювання, де проявляється динамічна суперечність понять: причина і наслідок, випадкове і необхідне, внутрішнє і зовнішнє. Так, внутрішні процеси біосистем спрямовані на стабілізацію внутрішнього середовища (гомеостаз) й на неперервну його модуляцію до потреб;

– *медико-фізіологічний*, згідно з яким існує адаптація, яка набувається за індивідуального життя (онтогенезу). Ця адаптація формується в процесі взаємодії з довкіллям і нерідко забезпечується глибокими структурними змінами організму. Набуті в житті зміни не передаються спадково, вони нашаровуються на спадкові ознаки організму, і в сукупності з ними формується індивідуальний облік;

– ще один такий, який учений чітко не визначив, але охарактеризував як соціологічний підхід, оскільки вказав, що адаптація є процесом «входження», «вживання» людського індивіда в деяку цілісну систему соціальних зв'язків [5, с. 26].

О. М. Галус спирається на бачення О. Г. Мороза та вказує, що адаптація відбувається на двох рівнях: перший (нижчий) – у сфері відносин «організм – природне середовище» (характеризується біологічними закономірностями, проте знаходиться під впливом соціальних умов, котрі не регулюють стосунків між людським організмом і при-

родним середовищем, але модифікують істотні закономірності цієї взаємодії) і другий (вищий) – у сфері відносин «особистість – соціальне середовище» (характеризується взаємовідносинами особистості й соціуму і відрізняється від біологічної адаптації) [5, с. 38].

На основі викладеного доцільно здійснити узагальнення. Так, ми вважаємо, що найбільш ґрунтовним, прагматичним і систематизованим є бачення виокремлених наукових підходів С. М. Кулик. Інші результати теоретичного дослідження наукових підходів відображають тільки окремі аспекти адаптації та представлені у С. М. Кулик.

Розподіл цих підходів доцільний тільки з теоретичної точки зору. А практично реальна взаємодія якостей здійснюється одночасно, на трьох рівнях. Тому під час розгляду цих рівнів адаптації треба дотримуватися погляду на них як на взаємодіючі підсистеми відповідних підпросторів характеристик особистості, що знаходяться у відносинах гнучкої ієрархії.

За результатами теоретичного дослідження можна встановити такі підходи до вивчення адаптації:

системний – порушив чимало питань, розв'язання яких неможливе з позицій елементцентризму, який призводить до спрощених трактувань. На основі низки досліджень і визначень вважається, що головна властивість біологічних саморегулюючих систем виявляється в їх здатності до гнучкої поведінки у середовищі. Для таких систем характерні невизначеність (неповний детермінізм) і надмірність [11].

Концепція системності трудової діяльності людини розглядає процеси адаптації не лише на індивідуальному рівні, але й на вищих рівнях, включаючи антропобіоценоз, біосферу, ноосферу [4].

Діяльнісний підхід виражає діалектичну взаємодію адаптанта із середовищем адаптації, що виступає як причина появи адаптивної потреби. Тут адаптація розглядається як пристосування до змінних чинників зовнішнього середовища, рідше до себе, що пояснюється труднощами вивчення адаптації у внутріособистісному просторі людини [1].

Концептуальні засади означених підходів особливо застосовуються у дослідженні процесу адаптації людини до ризиконебезпечних професій та розроблення на їх основі методів і прийомів оптимізації цього процесу.

З позиції філософії, соціології, політології, психології і педагогіки сутність адаптації не відсторонює біологічні і фізіологічні форми пристосування, а видозмінює і опосередковує їх від природного пристосування «індивід – природне середовище» до соціального пристосування «особистість – соціальне середовище». Зміни, які супроводжують процес адаптації, пронизують усі рівні організму від молекулярної

до психологічної регуляції. Соціальні чинники впливають на поведінку людини через «внутрішні умови», тобто через індивідуальні особливості, які створюються за участю зовнішніх умов. На думку Г. І. Царгородцевої, для людини немає такого середовища, вплив якого не опосередковувався б соціальними чинниками [9]. Тому у широкому розумінні процес адаптації прирівнюють до процесу соціалізації, розглядаючи його, зокрема, як:

- єдиний процес взаємодії особистості і суспільства;
- частину процесу соціалізації, що виникає на різних її етапах;
- один із основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості.

С. Є. Шишов і І. Г. Агапов, розглядаючи здатність і готовність молоді до продуктивної взаємодії зі суспільством, розрізняють поняття «адаптація», «соціалізація» та «інтеграція», під якими розуміють: соціальна адаптація – перший рівень взаємодії, що характеризується пристосуванням людини до нових умов змінного соціуму; соціалізація – другий, вищий рівень взаємодії, що характеризується ефективним освоєнням соціальних ролей і культурних норм та успішним функціонуванням молоді у суспільстві; інтеграція (в соціум) – третій, найвищий рівень взаємодії, що характеризується успішністю і творчою активністю молоді з перетворення суспільства відповідно до загальнолюдських цінностей [13, с. 11].

На думку П. С. Кузнецова, якщо соціалізація є історично детермінованим напрямом розвитку особистості, то її можна розуміти як одну із форм прояву адаптації. Соціалізація – це форма розвитку особистості, яка через суспільно-історичний характер найбільше обумовлена процесом адаптації. Чимало учених вважають, що соціалізація становить той же процес адаптації, тільки в такому випадку відбувається певне відхилення від психофізіологічних і біологічних властивостей особистості зосереджується увага на соціальних властивостях, яких вона набуває під впливом соціуму. Розбіжності в позиціях обох груп спричинені порівнянням обсягів цих понять. Але характер взаємовідносин між адаптацією і соціалізацією складніший [4].

М. П. Лукашевич акцентує, що «соціалізація – це тривалий, безперервний процес входження особистості у суспільство загалом, через набуття соціального досвіду людства, тоді як адаптація пов'язана зі змінами середовища і триває до моменту досягнення вільного функціонування в середовищі; процес уходження особистості в конкретну соціальну спільноту через засвоєння соціального досвіду цієї спільноти й використання нагромадженого соціального досвіду» [8, с. 79]. Зазначене розуміння взаємозв'язків і взаємопереходів процесів адаптації та соці-

лізації є основою *адаптивно-розвивальної концепції соціалізації*, що спирається на взаємодію біологічного, психологічного та соціального механізмів адаптації.

Процес адаптації особистості у *соціальній психології* розглядається як механізм урівноважування особистості та соціуму. Соціально-психологічна адаптація особистості досліджувалася у працях О. І. Зотової, Б. П. Паригіна та ін. Соціально-психологічний аспект адаптації пов'язаний з труднощами засвоєння нових соціальних норм, установлення і підтримування певного соціального статусу в малій групі. У соціально-психологічній адаптації розділяють поняття «приспосовування» і власне «адаптація»; спостерігається тенденція руху від пасивного пристосування до побудови системи продуктивної взаємодії особистості і середовища, особистості і діяльності. Пристосування є елементом процесу адаптації і відображає форму первинної взаємодії суб'єкта із об'єктами адаптації і через них із середовищем. Саме тому у соціальній психології виділяють два види адаптації, які пов'язані між собою і впливають одна на одну:

професійна адаптація (визначений рівень оволодіння професійними навичками й уміннями, формування професійно необхідних якостей особистості, розвиток стійкого позитивного інтересу і відношення до обраної спеціальності). Н. Г. Ничкало розглядає професійну адаптацію особистості як різновид соціальної в єдності ціннісно-нормативних, психофізіологічних, діяльнісних і соціально-психологічних аспектів, які взаємопов'язані [10] і визначає чотири основні етапи адаптації людини до професійної діяльності, зокрема:

1 етап – формування базового психофізичного, морального та інтелектуального потенціалу, необхідного для ефективної професійної діяльності; профорієнтацію учнів, молоді; допрофесійну підготовку. 2 етап – пошук найприйнятніших робочих місць з урахуванням особистісного трудового потенціалу і кон'юнктури на ринку праці; професійний відбір працедавцями претендентів на певні робочі місця; укладання трудової угоди, що регламентує умови праці на робочому місці. На 3 етапі здійснюється входження в колектив, пристосування до режиму, організації праці, соціально-психологічних взаємин у групі; оволодіння професійними навичками, характерними для певної установи; інтеріоризація культур і норм організації. 4 етап – горизонтальна та вертикальна мобільність усередині підприємства, між підприємствами і професіями; входження адаптанта у систему неперервного професійного зростання та професійної творчості);

соціально-психологічна адаптація (залучення працівника у систему взаємин, що характеризують конкретну групу, до людей та коле-

ктиву (акомодація та асиміляція організаційних умов, форм і відношень у певному організаційному середовищі)) [1].

В адаптаційному процесі, що протікає доволі успішно, виокремлюють таку психічну властивість особистості, як адаптованість. На думку О. Г. Маклакова, адаптованість трактується як рівень фактичного пристосування людини, її соціального статусу і самовідчуття – задоволеності чи незадоволеності собою і своїм життям [9, с. 22]. Людина може бути гармонійною й адаптованою або дисгармонійною і дезадаптованою. Дезадаптація – завжди психосоматична та протікає в трьох формах: невротичній, агресивно-протестній і капітулятивно-депресивній.

Ф. Б. Березін та ін. диференціюють психологічну і психофізіологічну адаптацію. Вони розглядають ефективну психологічну адаптацію як одну з передумов успішної професійної діяльності [3].

Щодо деяких теоретичних моментів питання рівнів адаптації, то Г. Хелсон, намагаючись зрозуміти природу активності, зважав на те, що людина, прагнучи до чогось,удовольняється не досягненням стану рівноваги, а досягненням більшої різноманітності та інтенсивності задоволень, пов'язаних із вищим рівнем пристосування. Він висунув *теорію рівнів адаптації* (рівень адаптації є початком відліку, до якого належать градієнти стимулювання. Чим стрімкіший градієнт, тим більший вплив стимулу на організм і тим більша реакція на нього) [12].

Висновки. Здійснений теоретичний аналіз останніх досліджень й основних підходів до дослідження змісту, сутності адаптації у різних її розуміннях дав змогу встановити, що:

1) сучасне розуміння сутності адаптації у науковій літературі можна викласти так: це процес бажаного або вимушеного входження до будь-якої сфери діяльності особистості, успішність якого залежить від ступеня узгодженості умов з можливостями організму та психіки людини;

2) змістовим наповненням адаптації є поетапне набуття узгодженості між середовищем (біофізичним і суспільним) та особистістю із застосуванням взаємного певного впливу;

3) ефективність процесу адаптації значною мірою залежить від взаємозалежності та взаємодоповнюваності біофізіологічних особливостей адаптанта, екологічних обставин у країні, психічних властивостей працівника, його психічного стану, психологічних реакцій на стреси, особливостей професійної діяльності, кваліфікації та культури людини, технологічного, науково-інформаційного розвитку суспільства.

Подальших наукових досліджень потребує вивчення проблеми впливу умов середовища, оптимізації входження особистості у

професію та успішного функціонування в ній через розроблення шляхів пришвидшеної соціалізації, узгодження обґрунтованих шляхів і засобів оптимізації адаптації.

1. Андреева Д. А. О понятии адаптации: исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе / Д. А. Андреева // Человек и общество. Проблемы интеллектуального и культурного развития студенчества. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. – Вып. 13. – С. 62–69.

2. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.

3. Березин Ф. Б. Психофизиологические, психологические и социальные предпосылки адаптации человека в условиях Севера и критерии оценки / Ф. Б. Березин // Адаптация человека в различных климатогеографических и производственных условиях. – Новосибирск, 1981. – Т. 2. – С. 30–31.

4. Бернштейн Н. А. Биомеханика и физиология движений: избр. психол. труды / Николай Александрович Бернштейн. – М.: Академия пед. и социальн. наук, 1997. – 608 с. – (Психологи Отечества).

5. Галус О. М. Педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти: дис... д-ра пед. наук: 13.00.06 / О. М. Галус. – 2009. – 125 с.

6. Кислий В. Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів-випускників до діяльності в особливих умовах: дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / В. Д. Кислий. – Харківський військовий ун-т. – Х., 2003. – 118 с.

7. Кулик С. М. Психологічні особливості управління професійною адаптацією вчителів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / С. М. Кулик; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 140 с.

8. Лукашевич Н. П. Социология воспитания: краткий курс лекций / Николай Павлович Лукашевич. – К.: МАУП, 1996. – 180 с.

9. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – № 1. – С. 16–24.

10. Ничкало Н. Г. Адаптація професійна / Н. Г. Ничкало // Енциклопедія сучасної України. – К.: Держ. голов. підприємство респ. ВО, 2001. – Т. 1: «А». – С. 179–180.

11. Солодухова О. Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації. Монографія / О. Г. Солодухова. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 1996. – 176 с.

12. Философские проблемы теории адаптации / под ред. Г. И. Царегородцева. – М.: Мысль, 1975. – 277 с.

13. Шишов С. Е. Компетентностный подход к образованию как необходимость / С. Е. Шишов, И. Г. Агапов // Мир образования – образование в мире. – 2001. – № 4. – С. 8–19.

14. Эшби У. Р. Конструкция мозга. Происхождение адаптивного поведения / У. Росс Эшби. – М.: МГУ, 1962. – 399 с.

15. Aubert H. Physiologie der Netzhout / H. Aubert. – Breslau, 1865. – 113 s.

Блаживский Н. И. Понятие адаптации в современной научной литературе

Осуществлен теоретический анализ понимания содержания, сущности и факторов адаптации в разных подходах. Очерчены основные виды адаптации. Установлены сущностные характеристики современного понимания феномену адаптации.

Ключевые слова: адаптация, подходы к исследованию адаптации, сущность, содержание, уровни, виды адаптации.

Blazhivskiy M. I. Modern understanding of the notion «adaptation» in scientific literature

The theoretical analysis of understanding of maintenance, essence and factors of adaptation in different approaches is carried out. The basic types of adaptation are outlined. Essence descriptions of the modern understanding to the phenomenon of adaptation are set.

Key words: adaptation, approaches to the research of adaptation, essence, maintenance, levels, types of adaptation.

Стаття надійшла 30 грудня 2013 р.

УДК 316.624.3 (316.343.656)

О. М. Лозинський

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ У ФОРМУВАННІ ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА АБСОЛЮТИЗМУ

Проаналізовано психологічний вплив політичної корупції на формування феодальних відносин та абсолютизму у середньому та пізньому Середньовіччі. Зауважено, що саме політична корупція стала засобом руйнування приватновласницької системи економічних відносин і формування феодальних відносин, а згодом абсолютизму.

Ключові слова: політична корупція, тиранія, феодальні відносини, абсолютизм, політичний підкуп, томізм.

Постановка проблеми. У Середньовічній історії європейських народів явище політичної корупції стало засобом остаточного знищення громадянського статусу та економічних основ автономності для більшості населення та запровадження феодальних відносин. Першим етапом у трансформації суспільних стосунків була зміна власності на землю: втративши право власності, колишні селяни-землевласники